

ANGELAS DAUGIRDAS

FILOSOFIJOS KURSO ĮVADAS *

Vilnius, 1821 m.

Teisingą filosofijos sąvoką galime sudaryti tada, kai atskleistos subtiliausios tiesos ir pagrindai, sudarantys šio mokslo objektą. Filosofijos sąvoka, kurią įprasta pateikti pirmiausia, iš karto negali būti tiksliai suprantama nei klausytojams, nei skaitytojams. Todėl garbinga pradžioje paaiškinti šią sąvoką. <...>

Tiesą sakant, yra tik vienas žinojimas, t. y. gamtos, arba pasaulio, žinojimas, nes tie pasakymai dažnai laikomi lygiaverčiais. Tačiau visos būtybės ir daiktai, galintys būti žmonių tyrinėjimų objektais, sudaro vieną pasaulį — todėl žmonių švietimosi žinios sudarė vieną pagrindinį mokslą, t. y. prigimties mokslą, kuris kitaip buvo vadinamas išmintimi <...>. Bet, didėjant atradimų, išradimų ir vaizdinių skaičiui, mokslo dalykus reikėjo tam tikru būdu skaidyti ir išdėstyti. Todėl gamtos žinojimas buvo dalytas į atskiras šakas, kurių kiekviena vadinta kitu vardu. Todėl atkreipkime dėmesį, kurias iš tų šakų įprasta vadinti bendru pavadinimu *filosofija*.

Apsistodami ties ta reikšme, kurią mūsų laikais įprasta sieti su šiuo pasakymu, įsitikinsime, kad ta reikšmė būna dvejopa: vieną kartą — platesnė, kitą kartą — siauresnė. *Filosofiniai* pirmiausia vadiname visus tuos mokslus, kurie nepasitenkina vien tik tam tikrų daiktų ar įvykių aprašymu, tačiau nurodo jų priežastis ir tikslus. Kalbantieji mokslai nustato ne tik tai, kad kažkas yra arba vyksta gamtoje, bet taip pat siekia parodyti, iš ko atsiranda ta būtis, koku būdu tai vyksta ir kodėl. Siekdami tokių tikslų, filosofijos mokslai būtinai privalo remtis arba iš dalies, arba ištiesai protavimu, t. y. juose reikia išvesti iš tam tikrų teiginių tam tikrą skaičių — mažesnę arba didesnę — prielaidų, reikia juose naudoti tam tikrus bendrus principus, taikytinus ir didesniam skaičiui atskirų atvejų. Vadinasi, plačiausiąja prasme filosofijos mokslų bruožas yra protavimas. Sakyta, kad filosofijos mokslai remiasi protavimu arba iš dalies, arba ištiesai. Tai reiškia, kad kai kurie tų mokslų, jiems priklausančias tiesas išveda iš mąstymo, teigdami

* Fragmentai iš VVU MB saugomo A. Daugirdo rankraščio F 3—625. Iš lenkų k. vertė A. *Viskanta*.

toms tiesoms patikimą tikrumą, t. y. reikalauja, kad juose taikomas protavimas būtų nustatytas arba patikslintas patyrimu. Tokie mokslai yra fizika, chemija, medicina, astronomija, taikomoji mechanika ir t. t. <...>

Tačiau kai logikas, nagrinėdamas savo intelekto veiklą, nori pažinti jo galias ir prigimtinius mąstymo dėsnius, kai metafizikas, remdamasis tais pačiais dėsniais, įsitikina savo dvasios esamybe kaip visuomet vienu dalyku ir atskiria ją nuo materialių būtybių, ar kai tam tikru mąstymo keliu prieina prie pirmos visų daiktų priežasties ir pripažįsta amžinąją būtybę, neturinčią nei pradžios, nei pabaigos, nepriklausančią nuo jokios kitos būtybės ir nesuvokiamą pojūčiais; kai pagaliau moralistas, nagrinėdamas reikšmę vidinio balso, kuris vadinamas *sąžine*, atseka jame amžinus ir nekintamus dėsnius, pagal kuriuos žmonės privalo elgtis, tuomet, matyt, nereikalinga savo išvadų tikrinti arba patikslinti patyrimu. Vadinasi, visas teiginių išvedimas, kuris sudaro ką tik paminėtų mokslų objektą, priklauso vien tik nuo protavimo. Patyrimas čia negali būti nei naudingas, nei reikalingas; taigi, filosofijos mokslai yra tie, kurie remiasi be išimties protavimu. Tiek šie pastarieji, tiek ir tie, apie kuriuos kalbėjome anksčiau, sudaro *filosofijos* viešpatiją, imant šį pasakymą plačiausia prasme. Vadinasi, šia prasme geriausias filosofijos apibrėžimas, atrodó, būtų toks: *tai yra mokėjimas, turintis tikslą protavimo keliu gauti svarbias tiesas, kurios domina visą žmonių visuomenę.*

Taigi vien tik paprastiems įvairių būtybių, reiškinių, taip pat įvykių, vykstančių pasaulyje, aprašymams, kuriais neketiname aiškinti jų priežasčių ir reiškimosi būdų, vadinasi, kurių esminė dalis nėra protavimas, pagal tradiciją netaikomas filosofijos mokslų pavadinimas. Jie vadinami atskiru *istorijos mokslų* vardu, nežiūrint to, ar šie mokslai priklauso visuomeninių įvykių istorijai, ar gamtos istorijai. Tačiau niekas neabejos, kad ir tie aprašomieji mokslai turi daug ką bendra su filosofija, nes jie yra jos medžiaga. Pagal tai, kaip mes ką tik paaiškinome platesnę filosofijos prasmę, į jos mokslų gretą reikėtų įjungti grynąją matematiką, nes ji tiesas įrodinėja, galima sakyti, vien tik protavimu. Taigi, be abejonės, senovės išminčiai, kurie pirmieji, atrodo, ir įrodė kai kurias šio mokslo tiesas, visiškai teisingai buvo vadinami filosofais. Tačiau šiandien matematikos mokslai vadinami kitu pavadinimu, tarytum skiriančiu juos nuo filosofijos mokslų. Gali būti nurodomos dvi šio įpratimo priežastys. Pirma, kad grynąji matematika išreiškia tik kiekybės vaizdinių prigimtį ir jų santykius, imant tuos vaizdinius abstrakčiai (in abstrakto), t. y. nesigilinant į tai, ar yra už mūsų kokie objektai, tiksliai atitinkantys tuos vaizdinius. Antra, kad pažinimas matematikoje yra žymiai lengvesnis, negu kitose filosofijos šakose <...>. Tačiau yra žinoma, kad galutinis grynosios matematikos tikslas yra jos taikymas tikriems objektams. Ir tas taikymas daugiausia prisideda prie filosofijos mokslų pažangos. Atsižvelgiant į tai, nevertėtų

išmesti matematikos iš šių mokslų tarpo. Kaip jau minėta, filosofija turi dvejopą prasmę — platesnę ir siauresnę. Kadangi jau paaiškinome pirmąją, reikia aptarti ir antrąją. Pagal šią antrąją prasmę filosofiją sudaro tie mokslai, kurie visuotinai vadinami *logika*, *metafizika* ir *moralės filosofija*. Tiksliau sakant, siaurąją prasmę filosofiją sudaro metafizika ir moralės filosofija, nes <...> logika, nors iki šiol buvo atskiriama nuo metafizikos, iš tikrųjų yra šio pastarojo mokslo dalis. Filosofija siaurąją prasmę, kurią ką tik aptarėme, būtent ir bus mūsų kurso objektas; taip pat šia prasmę filosofijos vardas dažniausiai vartojamas.

Kai jau žinome, ką reiškia „filosofija“, lengvai suprasime, ir ką reiškia „filosofas“. Seniau būta iškreiptos nuomonės apie žmogų, kuris galėjo būti vadinamas šiuo vardu. Manoma, kad filosofas privalo žinoti visų daiktų priežastis. *Philosophus omnium rerum causas seire et in vestigare debet*. Sveikas protas išpėja, kad, priimant tokį filosofo vaizdinį, joks mirtingasis negalėtų puikuotis šiuo vardu. Taip pat ir Ciceronas, pateikdamas išminčiaus vaizdinį, <...> rodo mums pavyzdį, kurio žmonėms neįmanoma pasiekti, nes sako, kad „tas iš tikrųjų protingiausias ir išmintingiausias gali būti vadinamas, kuris geriausiai išsigilina, kas kiekviename objekte yra teisingiausia, taip pat kuris akyliausias ir greičiausiai gali žinoti ir paaiškinti priežastį“. Tarkime, kad veikiau *tas yra filosofas, kuris pasižymi sugebėjimu suvokti ir nušviesti kitiems svarbiausias tiesas, labiausiai rūpinamas visuomenei*. Vadinasi, jeigu žmogus yra įpratęs savo poelgius derinti su tokiu mokėjimu, tuomet iš tikrųjų yra vertas išminčiaus vardo. Akivaizdžiai matyti, kad minėtas sugebėjimas gali būti tik pakankamo daugelio mokslų išstudijavimo, taip pat ilgo mąstymo rezultatas.

Negalima dėl to abejoti, kad filosofija yra natūrali žmonių giminės reikmė. Juk gamta davė žmonėms šią aukščiausią pažinimo pakopą, kuri vadinama protu ir kuri visuotinai laikoma riba, skiriančia žmones nuo gyvulių. Tuo pačiu gamta lėmė, kad žmonės mąstyti arba, tai reiškia tą patį, — kad filosofuotų. Vadinasi, pirminis filosofijos šaltinis, arba užuomazga, yra žmogaus prigimtyje.

Tačiau, kalbant apie paskatas, kurios davė pradžią žmonėms išvystyti šią tauriąją proto galią, o kartu ir filosofijos mokslams atsirasti, mokslininkų nuomonės yra labai įvairios. Pasak Platono ir Aristotelio, filosofija gimė iš polinkio stebėtis. Kiti jos pradžią laikė smalsumą, tiesos reikmę, jausmą, kuris slypi paties proto išdidume, malonumą, kurį jis randa, lavindamas savo galias, jo begalybės siekime, pirmosios visų daiktų priežasties, taip pat visų įmanomų žmogiškųjų žinojimų pirmojo principo ieškojime, troškimą pasiekti sistemiskumo ir besąlygiškumo ir t. t. Visose šiose nuomonėse yra dalis tiesos. Visos kalbamosios paskatos daugiau ar mažiau galų gale prisidėjo prie filosofijos atsiradimo. Tačiau verta prie jų pridurti svarbiausią ir pirmiausią, t. y. žmogaus laimės arba nelaimės priklausomumą nuo būtybių ir reiškinių,

kurie jį supa. Iš to seka išsigelbėjimo nuo jų įtakos ir asmeninio saugumo poreikis. Atrodo, kad visos kitos anksčiau minėtos paskatos lyg ir išplaukia iš pastarosios arba jai priskirtinos, nes negalime pasinaudoti mus supančiais reiškiniais kitaip, kaip tik žinodami gamtos dėsnius arba, tai reiškia tą patį,—dėsnius, valdančius tuos reiškinius. Bet tie dėsniai atrandami ne kitaip, o tik protavimu nustatant tam tikrus bendrus principus, kuriais galima būtų paaiškinti didelį skaičių atskirų atvejų, aptinkamų gamtoje. Tačiau tokia proto veikla, atsižvelgiant į tai, kas aukščiau pasakyta, jau yra filosofija.

Matome, kad su poreikiu saugotis išorinių reiškinų ir būtybių įtakos nuostabiai derinasi tas įgimtas žmogui polinkis, kurį vadiname smalsumu. Jis veikia taip, kad mes sekame priežastis viso to, ką suvokiame pasaulyje. Būtent todėl kai kurie smalsumą laikė filosofijos pradžia ir šaltiniu. Kai žmonės išmoko kaip nors aiškinti paprasčiausius ir kasdienius gamtos reiškinius, be abejonės, juos turėjo stebinti ir nauji nesuprantami reiškiniai. Tai pagaliau paskatino juos ieškoti tų nesuprantamų reiškinų priežasčių. Vadinasi, čia reikėjo arba nustatyti naują principą kalbamiems reiškiniams paaiškinti, arba anksčiau žinotus principus taikyti nauju būdu. Taigi ir stebėjimasis galėjo prisidėti prie filosofijos atsiradimo.

Tie, kurie pasišventė gamtos mokslui ir tyrė jos dėsnius, įsitikino, kad veikloje sekasi tuo geriau, kuo bendresni ir teisingesni yra nustatomi principai, arba tokie teiginiai, kurie padeda tiksliai aiškinti kiek galima didesnę skaičių atskirų atvejų. Tačiau kai tokiame ketinime, nors ir toliausiai žengdami, pastebime kai kurias, jei taip galima pasakyti, reiškinų išdėstymo pertraukas, kai ne visus juos galime apimti nustatytais ir patikimais principais, kai apskritai galime tvirtinti, jog aiškindami būdą, kuriuo vyksta bet koks reiškinys, tik kai kurias aplinkybes galima atskleisti, o aiškindami likusias, pasiekiame tokį tašką, kai, nepaisant mūsų noro, jau negalime nurodyti priežasčių, kai pagaliau pati bendriausių gamtos aiškinimo principų daugybė ir įvairovė skatina mūsų norą surasti dar bendresnį principą, kuris apimtų visus anuos,—tada filosofijos ištakomis ir laikomas žmogaus protui būdingas begalybės siekimas, įgimtas jam troškimas atrasti sistemingą vienybę, arba, kas reiškia tą patį,—atrasti visų daiktų pirmąjį pradą bei svarbiausią visų įmanomų tyrimų principą ir tuo pačiu suteikti mūsų žinioms didžiausią apimtį ir glaudžiausius ryšius.

Pagaliam yra neginčijama tiesa, kad žmogaus protas, sėkmingai pažindamas savo galias, randa malonumą, o jame—naują paskatą filosofijos darbui ir tyrimams. Protas, nustatydamas tobuliausių tvarinių savybes, spėdamas pagrindines gamtos reiškinų priežastis, nušviedamas nuo jutimų ir galingojo proto labiausiai paslėptus gamtos dėsnius, turi neabejotinai jausti savo didybę. Tuo pačiu tai remia protą ir skatina jį reikštis filosofijos srityje. Vadovaudamasis šiuo kilniu jausmu, žmogus neretai netgi imasi tirti tokius objektus, kurie atrodo neturį

jokio ryšio su jo fiziniais poreikiais. Tačiau ir šis įgimtas polinkis yra tam tikrame santykyje su svarbiausia filosofijos paskata, kuri minėta anksčiau,— t. y. su poreikiu siekti palankaus mus supančių būtybių ir reiškinių poveikio. Neramus ir niekad nepasotinamas žmogaus protas atskleidė tokių tiesų, kurios, kaip anksčiau atrodė, vien tenkino jo tuščią smalsumą. Tačiau vėliau paaiškėjo, kad tos tiesos gali būti plačiausiai ir labiausiai naudojamos žmonių laimei kurti ir jų reikmėms tenkinti.

Pasekdami plačiausia prasme suprantamą filosofijos istoriją ir jos raidą nuo seniausių ligi šių laikų, įsitikiname, kad net klaidingos pirmųjų gamtos tyrinėtojų pažiūros išplaukdavo lyg iš prigimtinės tvarkos, pagal kurią paprastai vystosi žmogaus jutimai. Vadinasi, tiesos prieinama ne kitaip, kaip per gausias klaidas. Iš tikrųjų esame laimingi, kad ankstesniųjų amžių pastangos ir patyrimas atvedė mus prie daugelio svarbių filosofijos tiesų. Mūsų pirmtakai mums nutiesė paprastesnę, lengvesnę ir mažiau pavojingą kelią naujoms tiesoms atskleisti, negu tas, kuriuo skverbėsi jie patys.

Jutimai ir vaizduotė yra tos galios, kurios pirmiausia išsivysto žmoguje ir ilgą laiką jį valdo. Vadinasi, pirmieji gamtos aiškinimai buvo vien rezultatas vaizduotės veiklos, kuriai jutimai teikė medžiagos. Tie pusiau laukinių tautų aiškinimai, iš pradžių padriki ir be sąryšio, kai pagaliau susijungė į vieną sistemą, tapo pradžia *kosmogonijų*, t. y. mokslų, aiškinančių pasaulio atsiradimą. Jie buvo žinomi chaldėjams, finikiečiams, indams ir mitologinių laikų graikams. Čia viskas aiškinama tokia tvarka, kuri būdinga jutimiškam suvokimui. Pasaulio ir visų jo objektų pirmaisiais pradais laikomi ne kokie nors kiti, bet tik materialūs pradai. Tos jėgos, kuriomis pasaulis disponuoja, dėsniai ir tvarka, kuri jame vyrauja, vaizduojama sudievinų asmenų pavidalu. Vaizduotė pasireiškia paprasčiausiuose ir nereikšminguose dalykuose. Nepasitenkinama tuo, ką realiai įmanoma stebėti pasaulyje, prasimanoma naujų būtybių ir keistų reiškinių. Todėl ir matome, kad pirmieji filosofijos teiginiai yra perpildyti pasakiškų stebuklų ir paslaptingo neprieinamumo. Todėl būvo neišvengiama, kad šiuos teiginius pančiojo religijos rimitis ir negalėjo būti nuo jos atskirti. Taigi, pirmaisiais filosofais, o kartu ir teologais buvo poetai.

Toks pat būdas, kuriuo paprastai naudojasi žmogaus protas, vystydamas savo galias, ryškiai pastebimas dar ir tose pirminėse nuomonėse, kurias žmonės galėjo turėti apie gamtos reiškinius ir juose pačiuose mąstančio prado savybes. Jie šį pradą įsivaizdavo ne kitaip, kaip tik jutimiška forma. Beveik visos neapsišvietusios tautos žmogaus sielą vaizduojasi sudarytą iš kokios nors subtilios medžiagos ir turinčią formą, visiškai panašią į kūną. Šiose tautose paplitusi nuomonė, kad žmonių sielos po mirties turi tuos pačius fizinius poreikius, kaip ir gyvendamos žemėje. Todėl gyvuoja paprotys kartu su mirusiu laidoti jo žmoną, tarnus ir mėgiamiausius daiktus.

Panašiai aiškintas ryšys tarp žmogaus ir gamtos, arba pasaulio. Buvo remtasi prielaida, kad visos fizinės būtybės, supančios žmogų, turi savyje savarankišką mąstantį pradą ir tuo pačiu jutimus bei norus. Todėl tam tikru būdu esą galima su šiomis būtybėmis santykiuoti, bendrauti <...>. Todėl atsiranda burtininkai ir stebukladariai.

Tikėjimas žmonių sielų nemirtingumu, kuris išgalėjo visose senovės tautose, skatino kurti mirusių protėvių pagerbimo papročius. Atsiranda žmonių dievinimas, arba *apotheosis*. Bet, kadangi mirusių sieloms vaizduotė nesugebėjo surasti kokios nors pojūčiais nesuvokiamos būvės, dėl to žymiausių žmonių sielos buvo įkurdintos žvaigždėse, kurios buvo vadinamos tų žmonių vardais. Manoma, kad su tomis sielomis galima palaikyti kokį nors ryšį. Štai kur slypi religinės pagarbos, teikiamos žvaigždėms, ir astrologijos, t. y. klaidingo mokslo, mėginančio iš žvaigždžių išsidėstymo numatyti žmonių ir tautų ateitį, šaknys.

Tačiau palaipsniui, kai švietimo pažanga ėmė žadinti žmoguje refleksijos, t. y. savęs paties stebėjimo, sugebėjimą, filosofijos sąvoka įgavo kitą prasmę. Žmogus, kuris teisėtai puikuoja savo sugebėjimu mąstyti, visur įžiūri šio sugebėjimo atspindį. Atidžiau stebėdamas, kokia tvarka vyrauja gamtoje, žmogus daro išvadą, kad gamta valdoma vienos protingos priežasties. Iš pradžių šią priežastį žmogus išivaizduoja kaip pasaulio priežastį, o visais jutomis suvokiančias būtybes laiko didžiulio kūno nariais. Vėliau, kurdamas labiau apgalvotas ir abstrakčias sąvokas, žmogus atskiria mintį nuo materijos. Ir kaip anksčiau jis viską aiškino per materiją, taip dabar viską ima aiškinti per sielą. Tačiau reikmė suteikti savo žinioms vieningumo arba nenutrūkstamumo sąryšį ir gamtos dėsnių nežinojimas yra priežastis, dėl kurios žmogus ima išivaizduoti didžiausią išmintį. Ši išmintis valdo visas sielas ir visus talentus, kurie išdėstomi hierarchine tvarka. Viskas išplaukia iš tos didžiausios išminties taip, kaip spinduliai sklinda iš šviečiančiojo kūno. Šios srovės nuolatos išsiskaido į daugybę kanalų. Kadangi ir pats protas sruvena iš to paties šaltinio, vadinasi, jis turi priklausomumo ryšį su šia aukščiausiaja išmintimi. Taigi žmogaus protui nėra reikalingas kitas gamtos reiškinių pažinimo būdas, tik mąstymas (*contemplatio*), nes mąstydamas žmogus savo mintimis pasiekia tą šaltinį, kuriame viskas atsiskleidžia. Tai yra emanacijų sistema, kurios kūrėju laikomas Zoroastaras. Vėlesniais laikais šią sistemą atnaujino gnostikai, suteikę jai kitą formą.

Tos nuomonės, siekiančios filosofijos mokslo vaikystę, tapo išėities tašku graikų mitologijai. Graikai perėmė ją iš keltų, finikiečių, egiptiečių, vėliau iš persų. Nieko nuostabaus, kad jų fantastiniame moksle vyrauja didžiulė maišatis ir pasakojimų įvairovė. Tie pasakojimai ilgainiui kito, įgaudami įvairias formas. Apskritai, visų aukščiau paminėtų nuomonių rinkinys nėra vadinamas filosofija, nes tos nuomonės neturėjo viena su kita jokio sąryšio. Jos nebuvo sujungtos jokia metode, arba mąstymo, sankloda, kuri būtų ir sudaro mokslą. Tačiau visi moks-

lininkai sutaria, kad senovės išminčiai, skelbdami absurdiškus teiginius, kartu paliko palikuonims daugybę tikslių faktų ir minčių, pirmiausia liečiančių moralės sritį. Vadinasi, minėtos nuomonės iš tikrųjų priklauso laikams iki filosofijos mokslo atsiradimo. Tačiau tuomet buvo kaupiama medžiaga šiam mokslui. <...>

**Apie sudėtinius proto sugebėjimus apskritai,
o išorinių objektų pažinimo sugebėjimą atskirai ***

<...>

109. Kad geriau suprastume kalbamo sugebėjimo dėstymą, pirmiausia turime atkreipti dėmesį į tai, kaip reikia suprasti pasakymą „pažinimas“ ir kokias reikšmes jam galima teikti? „Pažinti“ (noscere) bendriausiąja prasme reiškia tą patį, ką ir *žinoti*. Vadinasi, šia reikšme visos žinios yra pažinimas. Bet kadangi, kaip tai parodėme (83), žmogus gali žinoti arba tiesiogiai apie savo vaizdinius, arba netiesiogiai apie objektus, atitinkančius tuos vaizdinius, todėl kažką žinome arba apie mūsų proto veiksmus, arba, remdamiesi jais, apie kitus objektus. Visa tai gali būti vadinama pažinimu plačiausiąja prasme. Pažinimo sugebėjimas šia prasme yra būtent tai, ką anksčiau (3) pavadinome protu (mens, facultas cognoscitiva, intellectus sensu latiori).

110. Tačiau dažniausiai šį pasakymą vartojame siauresne, arba ne tokia apibendrinta, prasme. Tuomet *pažinimą* suprantame kaip žinojimą, gautą pojūčiais, arba tokį, kurį sudaro tam tikri konkretūs pojūčiai. Pvz., apie asmenį, kurio niekad nesame matę, įpratome sakyti: žinome, kad yra pasaulyje asmuo tokiu ar kitokiu vardu ir pavarde, bet jo nepažįstame. Kodėl gi sakome, kad jo nepažįstame? Tai darome todėl, kad nežinome, kokius pojūčius savo buvimu tas žmogus mums sukeltų, veikdamas mūsų jutimus. Aišku, kad šiame pavyzdyje žodis „pažinti“ turi platesnę reikšmę, negu „žinoti“, ir kad šia antrąja reikšme turėtini galvoje tam tikri realūs pojūčiai. Tačiau įrodėme, kad, turėdami tik pojūčius, negalėtume nieko žinoti apie jokią būtybę — nei esančią išorėje, nei mąstančią mumyse (27—49). Vadinasi, kokios nors būtybės pažinimas siauresniąja prasme yra toks žinojimas apie ją, kuriame pojūčiai jungiami sąvokoje į vieną vaizdinį (35. f.).

111. Tačiau pojūčiai gali būti realūs arba santykiniai. Vadinasi, pažinimas antrąja prasme, vėlgi gali būti suprstas dvejopai, nes, viena vertus, gali reikšti tokį žinojimą, kurį įgijau savo patyrimu; kita vertus, — žinojimą, kurį įgijo kitas asmuo ir perteikė man <...>. Juk įprasta sakyti: tą asmenį, tą būtybę, tą daiktą pažįstu tik iš jų apibūdinimo. Pirmuoju atveju „pažinimas“ suprantamas teisingiausiai, ant-

* Fragmentas iš A. Daugirdo veikalo „Prigimtinių mąstymo taisyklių aiškinimas, arba teorinė ir praktinė logika“ („Wykład przyrodzonych myślenia prawideł czyli logika teoryczna i praktyczna“, s. 113—123). Iš lenkų kalbos vertė A. Viskantia.

ruoju — jo reikšmė ne tokia tiksli. Tačiau abiem atvejais pažinimo prasmė apima tai, ką logikai tinkamai vadina *cognitio, conaissance**, o tokio pažinimo sugebėjimą jie vadina būtent teisingai vartojamu pažinimo sugebėjimo pavadinimu (*facultas cognoscitiva sensu strictiori*).

112. Kalbėdami apie tokį žinojimą, kuris gaunamas nedalyvaujant realiems pojūčiams <...> [arba kurie laikomi proto vaizdiniais siauresniąja ar platesniąja jų prasme (105, 106)], logikai šio žinojimo nevadina pažinimo sugebėjimu siaurąja prasme, tačiau priskiria jį mąstymo sugebėjimui, vartodami pastarąjį pasakymą siaurąja prasme (3. Prieša.) ir laikydami vienu iš ankstesniųjų proto sugebėjimų, vadina tai *facultas cogitandi* arba *intellectus sensu strictiori*.

Atrodo, kad dabar, kai privalu kalbėti apie išorinių objektų pažinimo sugebėjimą, būtina perspėti, kad pasakymą „pažinimas“ vartosime siaurąja prasme.

113. Taigi įvairių jutimų pojūčiai, kurių sąvoka derinama prie tam tikros išorinės esybės, vadinami tos esybės, arba to objekto, pažinimu, kitaip sakant, jutimišku jo vaizdiniu. Išeitų, kad kiekvieno išorinio objekto pažinimas vyksta tik protavimo keliu, nes matėme, kad sąvoka yra tam tikras atvejis sprendinio, atsirandančio mummyse pagal tam tikrą prigimtą mūsų protui dėsnį (40). Būtent kiekviename išorinės esybės pažinime turi būti tiek sprendinių, kiek pojūčių nukreipta į tą esybę, nes kiekvieną iš jų priskiriame kalbamajai esybei kaip savos priežasties pasekmę.

114. Mes giliau pažįstame objektą ne tik pažindami jo santykius su mūsų jutimiškumu, t. y. ne tik žinodami tuos mūsų pojūčius, kuriuos, veikdamas įvairius jutimus, jis sukelia mums, tačiau ir pažindami to objekto santykius: pirma, su mūsų kūnu (stebėdami, kaip jis veikia organines mūsų jėgas: pvz., ar gali kūnui būti maistas, kuo gali būti naudingas ar žalingas); antra, su kitomis esybėmis (kaip jis veikia jas, ir atvirkščiai,— kokį pats gauna poveikį; pvz., visi kūnai plečiasi nuo šilumos, geležis, susijungusi su deguonimi, rūdija ir t. t.).

115. Kaip išorinės esybės santykius su mūsų jutimiškumu pažįstame pojūčiais, kuriuos mums sukėlė ta esybė, taip pažįstame ir jos santykius su mūsų kūno organinėmis jėgomis. Jeigu, pvz., naudosisime tam tikrą esybę valgiui ar gėrimui, vidiniai pojūčiai, kurie anksčiau ar vėliau atsiranda, perspėja mus, ar turime tą esybę laikyti šiuo požiūriu mums naudinga, ar kenksminga.

116. Pagaliau, santykiai, kurie gali atsirasti tarp dviejų išorinių esybių, kai jos veikia viena kitą, taip pat gali būti pažinti ne kitaip, kaip tik nustatant, jog esybė, kurią paveikė tam tikra kitos esybės veik-

* Lotynų pasakymas „*cognitio*“ ir prancūzų „*connaissance*“, atitinkantys mūsų pasakymą „pažinimas“, akivaizdžiai rodo, kad juos atitinkančios sąvokos nėra paprastos, tačiau sudėtinės, nes ir patys tie pasakymai yra sudėtiniai. Norint tiksliai tai perteikti mūsų kalba, reikėtų tai vadinti bendruoju pažinimu (spótznaniem).

la, sukėlē mūsu jutimo organuose pojūcius, besiskiriančius nuo tų, kuriuos sukeldavo anksčiau, arba net jeigu ir tuos pačius, tačiau koku nors būdu modifikuotus. Paaškinsime pavyzdžiu. Tarkime, kad tam tikram ramybės būvyje esančiam kūnui, į kurį žiūriu ir kuris yra baltas, kitas kūnas suteiks postūmį. Šioje situacijoje, nors mano regėjime lieka tas pat baltumo pojūtis, kaip ir anksčiau, tačiau dabar tas pojūtis yra modifikuojamas. Juk judantis kūnas kiekvieną kartą kitoku raskursu dirgina mano akį. Vadinasi, nuo to kūno sklindantis baltumo pojūtis kiekvienu atskiru atveju kitoku būdu bus modifikuojamas. To negalėjo būti, kai kūnas buvo ramybės būvyje. Tačiau baltumo pojūtį ir pirmuoju, ir antruoju atveju vadinu tuo pačiu pojūčiu, nes abiem atvejais tai yra baltumo pojūtis, nors antruoju atveju kitaip modifikuotas, negu pirmuoju.

Bet dažniausiai išorinė esybė, tam tikru būdu veikiama kitos esybės, sukelia mummyse pojūcius, kurie jau nevardinami modifikuotais. Tai — pojūčiai, kurie skiriasi nuo anksčiau sukeltų. Daug pavyzdžių šią tiesą atskleidžia mums ir kasdieniame gyvenime, ir fizikos ar chemijos eksperimentuose. Ypač nuodugnai tai žino chemikai. Jeigu dvi skirtingos esybės, kurios reaguoja viena su kita, jungsis iki prisotinimo būsenos, tai toks junginys teiks mums visiškai skirtingus pojūcius, negu tie, kuriuos anksčiau mummyse sukėlė viena ar kita tų esybių, kol jos tapo cheminiu junginiu.

117. Vadinasi, išorinių objektų pažinimas prasideda pojūčiais, taip pat tokiu pačiu būdu, — būtent pojūčiais, jis ir tęsiamas. Nepriklausomai nuo to, ar mes tiriamo išorinio objekto santykius su mūsų jutimais, ar su mūsų kūno organinėmis jėgomis, ar su kitomis išorinėmis esybėmis, visuomet mūsų pažinimo esminę dalį sudaro pojūčiai. Pažinimas pirmuoju požiūriu vyksta gamtos istorijoje, antruoju — medicinos moksle, trečiuoju — fizikoje ir chemijoje.

118. Ankstesniųjų pastabų išdėstymas atskleidžia mums tiesą, kad apie joki išorinį objektą negalima turėti įsitikinimo, jog esame tiksliai ir tobulai jį pažinę. Jeigu mes net žinome, kokiais santykiais jis yra susijęs su mūsų jutimais, arba su organinėmis mūsų kūno jėgomis, ar ir su kai kuriomis materialių būtybių rūšimis, vis vien yra neįmanoma žinoti, kokiais santykiais objektas gali būti susijęs su visomis esančiomis pasaulyje vertybių rūšimis. Pažįstant objektus šiuo pastaruoju požiūriu, patyrimas nuveda mus į begalybę.

119. Materialios būtybės sugebėjimas sukelti mummyse pojūcius tokius, bet ne kitokius, taip pat atsirasti mūsų kūne arba kitose būtybėse, arba jų poveikio dėka turėti pasekmes tokias, bet ne kitokias, apie ką jau ne kartą kalbėta (114—116), sudaro mūsų įvairių tos būtybės ypatybių pažinimą, arba sugebėjimą, galėjimą (nes visa tai yra sinonimai).

120. Jeigu tarp tų įvairių požymių, arba tam tikros būtybės jėgų, galėtume matyti tokį aiškų, ryškų ir būtiną ryšį, kaip, pvz., ryšys tarp

vienos ir kitos matematikos tiesos, tuomet giliau išvelgtume išorinio objekto prigimtį ir žinotume jo turinį, arba esamybę (essentia). Kokio nors daikto turiniu vadiname tą jo pirmiausiąją savybę, iš kurios protaudami išvedame visas kitas jo ypatybes, pavyzdžiui: iš tos trikampio savybės, kad jis yra trimis linijomis apribota figūra, išvedamos visos kitos jo savybės. Todėl ši pirmiausioji trikampio savybė vadinama jo turiniu. Kadangi ligi šiol niekas negalėjo tokio ryšio pastebėti tarp kokios nors materialios būtybės požymių arba jėgų, todėl vien tik patyrimas mus moko, kad tam tikros būtybės tam tikri požymiai egzistuoja kartu, bet nė vienas jų nėra toks, kad protaujant galima būtų parodyti visų kitų požymių priklausomumą*, tai reiškia, kad ligi šiol kokio nors išorinio objekto esamybė mums nežinoma, ligi šiol nėra ištirta mus supančių būtybių prigimtis. Vėliau įsitikinsime, kad žmogus niekada tokio žinojimo negali pasiekti.

121. Kiekvienas iš materialios būtybės pažinimą sudarančių pojūčių, kiek jis atsiskleidžia, santykiaudamas su mūsų jutimiškumu, laikomas šios būtybės kokybe. Bet jau esame įrodę, kad mūsų jutimai negali būti vadinami išorinių būtybių kokybėmis, nes yra mūsų sieloje, bet ne tose būtybėse. Taigi, koku požiūriu mano jutimai gali būti laikomi tam tikros materialios esybės, kuri yra išorėje, kokybėmis? Ogi tokiu, kad ta esybė, kai ji veikia mano jutimo organus, turi sugebėjimą sukelti man būtent tuos pojūčius. Mūsų pojūčiai yra santykyje su išorinėmis būtybėmis todėl ir vadinami santykinėmis kokybėmis (qualitates relativae). Tuo metu tiriame šias būtybes santykyje su mumis pačiais, tai yra, atsižvelgdami į tuos pasikeitimus, kuriuos jos sukelia mūsų sieloje. Patys tie išorinių būtybių gebėjimai sukelti mumyse tam tikrus pojūčius, vadinami jų absoliučiomis kokybėmis; kai tuos gebėjimus stebime savyje, neatsižvelgdami į mūsų pojūčius.

* Štai, pvz., esybė, kurią vadiname vašku, yra šviesiai geltonos spalvos, minkšta, riebalinga, lipni, taši, lengvai išsilydanti. Tačiau nė viena iš nurodytų savybių nėra tokia, kad iš paimto apie ją žinojimo galima būtų protavimo keliu išvesti likusias savybes, nes kiekviena iš jų, be abejo, gali būti atskleista tik atskiru patyrimu. Priešingai, žinodami apie pirmąją trikampio savybę, kad tai yra figūra, kurią apriboja trys linijos, iš šio žinojimo išvedame protavimo keliu visas kitas trikampio savybes: kad trijų jo kampų suma lygi dviejų stačių kampų sumai, kad jo išorėje esantis kampas yra didesnis, negu bet kuris priešingas viduje esantis kampas, kad trikampis sudaro pusę lygiagretainio, turinčio tokią pat aukštinę bei pagrindą ir t. t. Žodžiu, tuo, bet ne kitu būdu, atskleidžiame visas be išimties trikampio savybes, tai yra visus jo kraštinių santykius su kampais, taip pat ir visus jo paviršiaus santykius su kokiomis nors nubraižytomis figūromis. Tai ir yra vadinamasis kurio nors objekto prigimties atskleidimas. Tokiame veiksmo patyrimas yra bevertis, nes niekas nei tikrina, nei gali patikrinti jutimais matematinio protavimo atvejų. Čia matome, kad tarp visų trikampio savybių egzistuoja būtinas ryšys. Taigi, pripažindami vieną savybę, būtinai privalome pripažinti kitas. Tačiau tokio paties būtinumo negalime stebėti tarp vaško požymių aukščiau pateiktame pavyzdyje. Kuo būtent grindžiamas šis būtinumas ir kokie gali būti jo pavidalai, bus kalbama vėliau. Šiuo atveju mums reikia žinoti tiktai tai, kad trikampio arba kitos geometrinės figūros esmę tik todėl galime nustatyti, kad tie objektai nėra esybės (substantiae), bet vaizdiniai, sudaryti atskirai nuo tikrovės. Bus įrodyta kitoje vietoje, kad jokios tikrai egzistuojančios esybės prigimtis negali būti nustatyta <...>.

122. Kadangi matėme, jog išorinės esybės sąvoka negali būti toks pat aiškus vaizdinys, koks yra pojūčiai, o ypač tada, kai vaizdiniai imami atskirai nuo pojūčių (44), tai taip pat reikia suprasti ir sugebėjimą sukelti mums tam tikrus pojūčius, kurį turi ta esybė*. Jeigu tą sugebėjimą imame atskirai nuo pojūčių, tai labai neaiškiai jį suprantame. Žinome tik, kad tai yra tam tikras sugebėjimas arba tam tikras gebėjimas** toje esybėje, tačiau koks yra šis nusiteikimas pats savaime, nesuprantame. Todėl įpratome sakyti, kad žinome tik išorinių būtybių santykinės kokybės, bet nežinome jų absoliučių kokybių. Tačiau, jeigu nežinome, kokios yra pačios savaime tos absoliučios kokybės, vis tiek esame įsitikinę jų egzistavimu. Kad šis įsitikinimas nėra klaidingas, įrodoma tokiu būdu.

123. Tam tikros išorinės esybės atitikimą mūsų sąvokai pripažįstame todėl (39), kad ta sąvoka negalėjo susidaryti vykusio ar nevykusio mūsų pojūčių jungimo arba vartojimo koku nors būdu dėka, bet kad ji turi savo pagrindą mūsų proto prigimtyje (40). Dėl tos pačios priežasties ir mūsų sugebėjimą sąvokai, apie kurią čia kalbame, privalome pripažinti tikru. Juk tą sugebėjimą laikome esantį už mūsų proto, nes jis priskiriamas tam tikrai išorinei esybei. Tačiau jau esame įrodę, kad koks nors mūsų pojūčių jungimas ir vartojimas, laikant tuos pojūčius vien tik mūsų sielos atmainomis, niekada negalėjo mumš sudaryti kokio nors išorinio objekto vaizdinio. Taigi išorinių esybių sugebėjimui sukelti mums tuos, bet ne kitus pojūčius, sekdami mūsų proto dėsniais, privalome pripažinti tam tikrą tikrumą. Tą patį pripažinkime visiems kitiems sugebėjimams, arba galioms, esančioms materialiose esybėse, kurias išvardijome aukščiau (114). Nors nežinome, kokios tos galios yra pačios savaime, tiriant jas nepriklausomai nuo mūsų pojūčių, tačiau mūsų proto dėsniai reikalauja joms pripažinti tikrą esamybę arba, tą tiesą reiškiant kitoku būdu, taip pasakysime: nors nežinome kokios nors būtybės absoliučių kokybių, tačiau žinome, kad tos kokybės joje yra iš tikrųjų.

124. Kadangi negalime žinoti, kokios yra materialių esybių absoliučios kokybės pačios savaime, ar dėl to neturime tam tikros teisės tas kokybes laikyti panašiomis į mūsų pojūčius, nes patys tie pojūčiai atrodo lyg būtų tų esybių kokybės?

* Materialių būtybių jutimiškąsias kokybes vienaip supranta prastuomenė, kitaip — išsimokslinę žmonės, kurie žino tam tikras psichologijos tiesas. Pirmieji savo pačių pojūčius priskiria išorinėms būtybėms, lyg pojūčiai būtų tikros jų kokybės, iš tikrųjų esančios tose būtybėse. Bet antrieji taip galvoti negali, žinodami, kad žmogaus pojūčiai yra jo prote, ir jų negali būti materialiose būtybėse <...>.

** Jeigu prisiminsime, kas kalbėta apie mūsų sielos galias, paimtas atskirai nuo atitinkančių tas galias veiksmų (55), įsitikinsime, kad bet kurios tokiu būdu įmamos galios vaizdinys bus visiškai toks pat, kaip ir vaizdinys galios arba jėgos, esančios kokioje nors kitoje esybėje, imamos tokiu pačiu būdu <...>.

Bet būtų neteisinga tvirtinti, kad išoriniuose objektuose yra kažkas panašaus į mūsų pojūčius. Tai būtų tvirtinimas, kad esybės, kurias įsivaizduojame kaip neturinčias gyvybės ir jutimiškumo *, turi pojūčius, panašius į mūsų. Mūsų siela junta būtent jutimo organais. Taigi kokią teisę turime manyti, kad neorganinės esybės, neturinčios jutimų, turi pojūčius, kurie panašūs į mūsų?

Antra. Jeigu pripažįstame, kad žmogus arba net ir neprotingi padarai turi pojūčius, tai darome tik todėl, kad matome tų būtybių tam tikrus laisvus, t. y. nuo jų valios priklausančius, judesius. Pojūčio galia yra griežtai sujungta su norėjimo galia, arba valia, nes pojūčio galia faunai priklausantioms būtybėms yra duota tam, kad valdytų valią. Juk niekas negali abejoti, kad pojūčiai apsaugo žvėrelius nuo piktnaudžiavimo savo valia arba, kas reiškia tą patį, nurodo, kaip jie privalo panaudoti savo laisvuosius judesius, kad galėtų išsaugoti savo būtį. O kokią teisę ar pagrindą turėtume priskirti kokius nors pojūčius toms būtybėms, kuriose nematome jokie laisvųjų judesių pėdsako, trumpiau — negyvoms esybėms?

Pagaliau trečia. Jeigu tas pats objektas tuo pačiu metu vienam asmeniui gali sukelti, pvz., šilumos pojūtį, kitam šalčio pojūtį, vienam — malonius kvapo arba skonio pojūčius, kitam — nemalonius, tai joks objektas tuo pačiu metu negali turėti priešingų savybių. Vadinasi, išoriniai objektai patys savaime neturi nieko panašaus į mūsų pojūčius.

125. Anksčiau esame parodę, kad pojūčiai yra vien tik mūsų sieloje, bet ne išoriniuose objektuose, nors mums ir atrodo lyg jie ten būtų. Net pirmomis savo gyvenimo akimirkomis žmogus savo pojūčių negalėjo priskirti išoriniams objektams (26). Jeigu dabar mūsų pojūčius laikome materialių būtybių kokybėmis, taip yra todėl, kad jau žinome, jog tos būtybės iš tikrųjų pasižymi gebėjimu juos sukelti mūsų protuose (123).

Pagaliau tikrosios tų būtybių kokybės neturi nieko panašaus į mūsų pojūčius. Visos šios pastabos leidžia padaryti išvadą, kuri bus mums naudinga, kaip tolimesnio dėstymo dėsnis, tai yra:

*jeigu realieji ** pojūčiai tikrai sukelia mums proto vaizdinius, kuriuos sudaro sąvokos, galinčios būti atskirtos nuo bet kurių pojūčių (44, 122), mūsų mąstymo dėsnis reikalauja tikėti, kad tas sąvokas už proto atitinka tam tikra tikrovė, o mūsų pojūčių ir kokių nors jutimiškų vaizdinių (105) jokia tikrovė negali atitikti <...>.*

* Niekas negali abejoti, kad išoriniais objektais suprantamos materialios esybės, kurios atsiskleidžia, veikdamos mūsų pojūčius <...>.

** Šiame dėsnyje prie pasakymo „pojūčiai“ pridėdu pasakymą „realieji“ todėl, kad, kaip vėliau įsitikinsime, net įsivaizduojamieji pojūčiai gali mums sukelti galinčių būti esybių sąvokas, be abejo, kartais ir tikrų, lygiai kaip ir tam tikras toms tariamoms esybėms priklausančias kokybes. Tačiau mes ne visuomet turime teisę pripažinti tokias esybių arba kokybių sąvokas atitinkančią tikrovę.